

Lukijalle

Eräissä päiväkodissa 80-luvulla:

Paprika tuoksui vastenmieliseltä. Pyörittelin muovimaista punaista vihanneista sormissani. Yritin samalla valaa itseeni uskoa siitä, että juuri tänään pystyisin syömään sen. Kämmeneni hikosivat, ja paprikanpalanen luiskahteli otteessani nostaessani sitä kohti suuta. Asetin paprikan varovaisesti huulilleni. Puraisin ihan pikkuruisen palasen. Puristin vettä vuotavat silmäni kiinni, kun paprikan karvas mehu purskahti makuhermoihini. Yritin kaikkeni, etten olisi antanut ylen. Lastentarhanopettajan kylmä tuijotus pelotti minua, ja yritin kaikin tavoin pidätellä yökkäilyä. Kun hänen katseensa kohdistui keskenään riehakkaasti jutteleviin poikiin, sujautin paprikanpalan nopeasti lautasliinan väliin piiloon. Katsoin tilaisuuteni tulleen ja sydän pamppaillen yritin kiirehtiä viemään lautaseni pois.

Pelko kouraisi vatsanpohjasta ikävästi, kun huomasin epäonnistuneeni. Lastentarhanopettaja tarttui olkapäähäni tiukasti ja sanoi: ”Liisa, stop! Söitkö sinä paprikan jo?”

Nyökkäsin itkua nieleskellen.

Haastavat kasvatustilanteet

”En usko, että söit sitä paprikaa!” Hän tarttui lautasliinaani ja löysi sinne haudatun punaisen palasen. ”Olet sinä melkoinen valehtelija! Etkö mitään oppinut siitä, että sinut siirrettiin sottapyttyjen pöytään?”

Katsoin arasti sottapyttyjen pöytään, jonne minut oli siirretty toistuvasta paprikanpalojen heittelystä pöydän alle. Saman pöydän kanssani jakoivat kolme poikaa, joista jokaisella oli vaikeuksia syödä siististi ja muita häiritsemättä. Hartiani lysähtivät alas, ja palasin jo nuhjaantuneen paprikanpalasen kanssa takaisin pöytään.

Eräs eurooppalainen varhaiskasvatuksen professori kertoi vierailullaan Suomessa, miten hänellä on tapana käynnistää luennot uusien lastentarhanopettajaopiskelijoiden kanssa. Hän kertoi kysyvänsä uusilta opiskelijoilta aluksi yhden kysymyksen: ”Mikä muisto sinulle tulee ensimmäisenä mieleen omista päiväkotiajoistasi?” Professori kertoi, että lähes kaikki ensimmäisenä mieleen palanneet muistot olivat luonteeltaan negatiivisia. Jostain syystä negatiiviset muistot jättävät hyvin vahvoja muistijälkiä mieleen siinäkin tapauksessa, että suuri osa kokemuksista olisi positiivisia.

Professorin tarkoituksena oli herättää tulevia lastentarhanopettajia tiedostamaan, kuinka aikuisten näkökulmasta pieniltä tuntuvat asiat saattavat lapsen maailmassa olla todella suuria. Tällaisia asioita voivat olla aikuisen arjessa ohi kiihtävät hetket, jolloin lapsi kokee, ettei ole tullut kuulluksi tai ymmärretyksi. Omien muistojen käsittely auttaa herkistymään lapsen maailmalle, joka on aina perustavalla tavalla toisenlainen kuin meidän aikuisten maailma.

Luvun alussa kuvattu paprikaesimerkki on todellinen muistoni päiväkotiajoilta. Vilkkaana ja koväänisenä tyttölapsena sain osakseni melko usein negatiivista huomiota niin päiväkodissa kuin koulussakin. Toisaalta sosiaalisuuteni ja verbaalisuuteni herättivät joissakin aikuisissa paljon myönteisiä tunteita. Aikuiset tulkitsivat vilkkauttani ja suhtautuivat siihen hyvin eri tavoin. Muistan jo pienenä lapsena kiinnittäneeni huomiota tähän ristiriitaan eri aikuisten tulkintojen välillä.

Omien päiväkotimuistojen käsitteleminen on ollut hyvin antoisaa. Jälkikäteen olen pyrkinyt näkemään itseni lapsena aikuisten silmin ja tavoittamaan aikuisten toimintaan johtaneita syitä. Uskon vahvasti, että omat lapsuuden kokemukseni

ovat johdattaneet minua syventymään kasvattajien vuorovaikutukseen ja pedagogiseen toimintaan.

Vaikka kasvatuskäytännöt ja niiden taustalla olevat arvot ovat muuttuneet suuresti sitten 80-luvun, on osa lapsista edelleen muita suuremmassa vaarassa ajautua kielteiseen vuorovaikutukseen aikuisten kanssa. Monissa tutkimuksissa lasten haastavaa käyttäytymistä on pidetty ammattikasvattajia työssään eniten kuormittavana tekijänä. Haastavana käyttäytymisenä pidetään esimerkiksi aggressiivista ja uhmakasta käyttäytymistä, voimakasta vilkkautta, vetäytymistä sosiaalisista tilanteista sekä tunteenpurkauksia. Vankka tutkimusnäyttö osoittaa niin ikään, että haastavasti käyttäytyvillä lapsilla on suuri riski ajautua moninaisiin ongelmiin myöhemmin nuoruudessa ja aikuisuudessa. Tutkimusten mukaan monilta tulevaisuuden skenaarioilta voidaan kuitenkin välttyä, mikäli lapselle muodostuu lämmin ja vastavuoroinen suhde ammattikasvattajaan.

Tämä kirja perustuu ajatukseen, että lapsen haastavaa käyttäytymistä tulisi pitää merkinä sosiaalis-emotionaalisen tuen tarpeesta. Sosiaalis-emotionaaliseen kasvuun ja kehitykseen sisältyy monia erilaisia taitoja, joita omaksumalla lapsi pääsee osalliseksi sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. Aivan jokainen lapsi tarvitsee tukea sosiaalis-emotionaaliseen kehitykseensä, mutta osa lapsista tarvitsee tukea muita runsaammin. Ympäristön näkökulmasta ongelmalliseksi määrittävä käyttäytyminen johtuu siitä, ettei lapsi kykene vielä säätelemään omaa toimintaansa tarkoituksenmukaisella tavalla. Haastava käyttäytyminen ei johdu lapsen valinnasta käyttäytyä ongelmallisesti vaan pikemminkin kyvyttömyydestä toimia tilanteessa toisin ilman aikuisen tukea.

Sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitseva lapsi tulisi kohdata suurella ymmärryksellä ja lämmöllä, aivan kuten muutkin enemmän tukea tarvitsevat lapset. Runsaasti sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevat lapset ovat arvioiden mukaan yksi kolmesta päiväkodissa eniten tukea tarvitsevasta lapsiryhmästä. Kaksi muuta ryhmää koostuvat lapsista, joilla on kielenkehityksen erityisvaikeuksia ja lapsista, joilla on kehitysviivästymiä.

Suomalainen varhaiskasvatus on kansainvälisesti tunnettu laadukkuudestaan. Esimerkiksi lastentarhanopettajamme ovat korkeasti koulutettuja ja heillä on runsaasti tietoa lasten kasvun sekä kehityksen tukemisesta. Siitä huolimatta lasten sosiaalis-emotionaalisen tuen tarpeen ilmeneminen haastavana käyttäytymisenä

Haastavat kasvatustilanteet

koetaan usein ongelmalliseksi. Sosiaalis-emotionaalisiin haasteisiin vastaamista pidetään vaikeana ja voimia kuluttavana.

Monien arvioiden mukaan lasten sosiaalis-emotionaalisen tuen tarve on lisääntynyt viime vuosina tasaiseen tahtiin. Samaan aikaan valtakunnallisesti puretaan erityispedagogisia pienryhmiä kiihtyvällä tahdilla. Suuret ja heterogeeniset lapsiryhmät asettavat päiväkodeissa ja kouluissa työskentelevät aikuiset uuden haasteen eteen: miten ihmeessä voimme vastata samaan aikaan erilaisten lasten erilaisiin tarpeisiin? Vaikka erilaisuuden hyväksyminen ja vähemmistöryhmien tasa-arvoisuus ovat nykyään keskeisiä eettisiä arvoja, on yhä paljon työtä, jotta saatutaisiin kaikille lapsille tasa-arvoinen varhaiskasvatus ja perusopetus.

Mistä erilaisten lasten epätasa-arvoisuus kasvatuksellisissa konteksteissa sitten johtuu? Syytä voidaan etsiä kasvatuksellisista rakenteistamme ja kulttuurisista arvoistamme, joiden mukaan lapsia on jo vuosien ajan jaoteltu kasvatuksellisiin instituutioihin sopeutuviksi tai sopeutumattomiksi. Lapsen haastavana pidetyn käyttäytymisen on ajateltu olevan merkki siitä, että lapsi ei ilman intensiivistä tukea sopeudu toimimaan osana lapsiryhmää. Tyypillisesti tuen tarvetta on arvioitu tarkastelemalla ja analysoimalla puhtaasti lasta. Erilaisten testien ja asiantuntijalauseuntojen avulla lapsesta on luotu kuva erityislapsena tai vähintäänkin haasteellisenä lapsena, jonka ongelmat tulee ratkaista, jotta lapsi voi sopeutua lapsiryhmään. Tällöin valitettavasti saatetaan sivuuttaa kolikon toinen puoli, joka on vähintäänkin yhtä merkityksellinen: kasvattajat ja kasvatuksellisen kontekstin toimintakulttuuri ovat lasten kokonaisvaltaisen kehityksen ja hyvinvoinnin keskeinen tekijä.

Omat kokemukseni lapsena, kahden lapsen äitinä ja opettajana ovat toimineet kimmokkeina työuralleni, jossa totutusta normista poikkeavalla tavalla käyttäytyvät lapset näyttelevät pääroolia. Tarkastelin vuonna 2015 julkaistussa väitöskirjassani varhaiskasvattajien vuorovaikutuksellista ja pedagogista toimintaa päiväkotien haastavissa kasvatustilanteissa. Tutkimukseni perusteella on ilmeistä, että kasvattajan vuorovaikutteisella ja pedagogisella toiminnalla on suuri yhteys paitsi haastavien kasvatustilanteiden etenemiseen myös lapsen kokemaan emotionaaliseen hyvinvointiin. Monet haastavat kasvatustilanteet syntyvät lähtökohtaisesti siksi, että lapsi ei saa riittävästi sosiaalis-emotionaalista tukea osakseen. Tulokseni osoittavat, että suuntaamalla huomiota nimenomaan kasvattajien toimintaan

voidaan haastavia kasvatustilanteita vähentää ja samalla tukea lasten sosiaalis-emotionaalisten taitojen kehittymistä.

Jo väitöskirjaa kirjoittaessani tiesin, että haluaisin kirjoittaa kirjan, jossa käytäntö asetetaan etusijalle teorioiden sijaan. Kädessäsi oleva kirja on suunnattu ennen kaikkea käytännön kasvatustyötä tekeville ammattikasvattajille. Kirjassa pysähdytään haastavien kasvatustilanteiden ja sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevien lasten äärelle rauhassa, vailla kiirettä. Arjessa haastavat kasvatustilanteet syntyvät usein niin nopeasti, että oman toiminnan tietoinen tarkastelu on – jos ei mahdollista – ainakin melko haastavaa.

Käytännönläheinen kirja mahdollistaa tekstin peilaamisen oman kasvatustyön arkeen. Käytännönläheisyydestä huolimatta monet havaintoni kumpuavat väitöstudiumistani tai muista tieteellisistä tutkimuksista. Suuri osa varhaiskasvattajien vuorovaikutuksellista toimintaa kuvaavista esimerkeistä ja niiden tulkinnoista on poimittu tähän kirjaan suoraan väitöskirjastani, joskin joukossa on myös ennen julkaisemattomia tilannekuvauskuvaus. Muut kirjan luvut olen kirjoittanut vain tätä kirjaa varten.

Olen pyrkinyt käsittelemään sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevan lapsen kasvatusta ja kasvattajien toimintaa mahdollisimman laajasti käytäntöä painottaen. Tästä syystä olen tietoisesti pyrkinyt karsimaan teoreettista tekstiä pois. Samasta syystä suurin osa lähdekirjallisuudesta ei ole viittauksina suoraan kirjan leipätekstissä. Tutkimukseni teoreettisesta taustasta kiinnostuneen lukijan kannattaa paneutua suoraan väitöskirjaani.

Kirjan tarkoituksena on auttaa ammattikasvattajia tarkastelemaan arkisia kasvatustilanteita sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevien lasten kanssa tuoreesta näkökulmasta. Jotta kuluneiden käytäntöjen ravistelu mahdollistuisi, otan kirjassa kantaa asioihin selkeämmin kuin tieteellisessä tutkimusraportissa on mahdollista. Kirjan tarkoituksena on tukea konkreettisesti ammattikasvattajien käytännön työtä. Tästä syystä joidenkin lukujen loppuissa on tiivistelmiä ja pohdintatehtäviä, joita voi hyödyntää tukena kehitettäessä omaa ammatillista toimintaa tai päiväkodin toimintakulttuuria.

Läpi kirjan peilaan toisiinsa kolikon kahta puolta: lapsen sosiaalis-emotionaalista tuen tarvetta sekä aikuisen vuorovaikutuksellista ja pedagogista toimintaa. Kirja tarjoaa runsaasti suoraan käytäntöön sovellettavia toimintaohjeita siihen,

Haastavat kasvatustilanteet

miten sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitseva lapsi voidaan kohdata arjen kasvatustyössä. Vaikka kirjan käytännön esimerkit kuvaavat pääasiassa päiväkodin arkea, kirjan kasvatukselliset näkökulmat ovat helposti sovellettavissa myös perusopetukseen, perhepäivähoitoon ja iltapäiväkerhoihin.

Sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevien lasten kanssa työskentely vaatii jatkuvaa itsensä kehittämistä, joka kumpuaa erilaisuuden aidosta hyväksynnästä. Aitoa hyväksyntää on kuitenkin mahdotonta saavuttaa ilman ymmärrystä erilaisuuden taustalla vaikuttavista mekanismeista. Ymmärrystä puolestaan on vaikeaa saavuttaa ilman tietoa. Niinpä aloitan kirjani kuvaamalla lyhyesti lapsen sosiaalis-emotionaalista kehitystä ja siinä esiintyviä haasteita. Tämän tarkoituksena on vahvistaa ymmärrystä siitä, miten yksilöllistä lapsen sosiaalis-emotionaalinen kehitys on ja miten suuresti meidän aikuisten toiminta linkittyy tähän kehitykseen.

Seuraavaksi siirryn käsittelemään kasvattajan ja lapsen välistä vuorovaikutusta. Tässä yhteydessä esittelen tutkimukseni löydökset viidestä erilaisesta vuorovaikutustavasta, joita varhaiskasvattajat sovelsivat työssään sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevien lasten kanssa. Tämän jälkeen syvennyn kasvattajan pedagogiseen toimintaan ja esittelen monia mahdollisuuksia, joiden avulla sosiaalis-emotionaalista tukea tarvitsevaa lasta voidaan tukea lapsiryhmän toiminnassa.

Jokainen ammattikasvattaja jättää työssä kohtaamiinsa lapsiin paljon muistijälkiä. Tapamme kohdata lapsi – tai olla kohtaamatta – muodostaa lapselle kuvaa hänestä itsestään yksilönä mutta myös siitä, miten toisia ihmisiä tulee kohdella. Tästä syystä meistä jokaisen on tärkeää pohtia, millaisena aikuisena me jäämme lasten mieleen. Onko lapsen helppo lähestyä meitä? Näemmekö lapsessa moninaiset myönteiset piirteet haastavasta käyttäytymisestä huolimatta? Asenteemme heijastuvat paitsi tapaamme puhua lapselle myös katseisiimme ja eleisiimme.

Meistä kukaan ei ole täydellinen. Kirja ei kannustakaan ketään pyrkimään kohti täydellistä kasvattajuutta vaan pikemminkin lempeän kriittisesti tarkastelemaan omaa toimintaansa lapsen näkökulmaa tavoitellen. Lapset eivät vaadi meiltä virheettömyyttä. Aito välittäminen riittää heille paremmin kuin hyvin. Onneksi meistä jokaisella on yhtäläinen mahdollisuus vaikuttaa omalla toiminnallamme siihen, millaisena ihmisenä lapset meidät muistavat vielä aikuisuudessaankin.

On välipala-aika. Tarjolla on yhä lounaalta jäljelle jääneitä paprikanpalasia, leipää ja maitoa. Lounaan nöyryytys kirvelee vielä karvaasti kurkussani, enkä saa enää pidäteltyä itkuani. Iltavuoroon saapunut lastentarhanopettaja huomaa hätäni välittömästi. Hän kietoo kätensä hellästi ympärilleni kumartuessaan vierelleni. Äänestä kuultaa aito huoli ja lämpö, kun hän kuiskaa: ”Liisa pieni, mikä hätänä?”

Itkun tyrskähtelyiden lomasta selitän, etten pysty syömään paprikkaa, vaikka kovasti haluaisinkin. Hämmästys lastentarhanopettajan kasvoilla on suuri, kun hän toteaa: ”Mutta eihän sinun tarvitse paprikkaa syödä! Ei kaikki vain tykkää kaikesta.”

Lämmin hymy kasvoillaan hän pörröttää tukkaani, jolloin viimeisimmätkin pahan olon rippeet vyöryvät kyynelinä silmistäni. Saan rauhoittua lastentarhanopettajan lempeässä sylissä ja kertoa, että minua harmittaa istuminen sottapyttyjen pöydässä. Lapsena en osaa tulkita lastentarhanopettajan ilmettä, joka on aivan uusi ja erilainen. Hän ponnahtaa tuolilta ylös pidellen minua yhä sylissään ja taputtaa iloisesti käsiään yhteen: ”Ennen välipalaa vaihdetaankin istumapaikkoja niin, että te saatte toivoa mieleistänne paikkaa.”

Ikun takana kevätaurinko kuiskaa lupauksen lähestyvistä kesästä.